Estyn

Arolygiaeth Ei Fawrhydi dros Addysg a Hyfforddiant yng Nghymru
His Majesty's Inspectorate for Education and Training in Wales

Ymateb i Ymgynghoriad / Consultation Response

Enw / Name:	Owen Evans
Rôl / Role:	Prif Arolygydd Ei Fawrhydi dros Addysg a Hyfforddiant yng Nghymru
E-bost / Email:	Prif-arolygydd@estyn.llyw.cymru
Rhif Ffôn / Tel No:	029 2044 6446
Dyddiad / Date:	28.04.23
Pwnc / Subject:	**Diogelwch menywod a thrais ar sail rhywedd**

Gwybodaeth gefndir am Estyn

Estyn yw Swyddfa Arolygiaeth Ei Fawrhydi dros Addysg a Hyfforddiant yng Nghymru. Fel corff y Goron, mae rydym yn annibynnol ar Lywodraeth Cymru.

Ein prif nod yw codi safonau a gwella ansawdd addysg a hyfforddiant yng Nghymru. Caiff hyn ei nodi yn Neddf Addysg Drydyddol ac Ymchwil 2022 a Deddf Addysg 2005 yn bennaf. Wrth gyflawni ei swyddogaethau, mae'n rhaid i ni ystyried:

- Ansawdd addysg a hyfforddiant yng Nghymru;
- Y graddau y mae addysg a hyfforddiant yn bodloni anghenion dysgwyr;
- Y safonau addysgol a gyflawnir gan ddarparwyr addysg a hyfforddiant yng Nghymru;
- Ansawdd arweinyddiaeth a rheolaeth y darparwyr addysg a hyfforddiant hynny;
- Datblygiad ysbrydol, moesol, cymdeithasol a diwylliannol dysgwyr; a'r
- Cyfraniad a wneir at les dysgwyr.

Mae ein cylch gwaith yn cynnwys (ond nid yn unig) meithrinfeydd a lleoliadau nas cynhelir, ysgolion cynradd, ysgolion pob oed, ysgolion uwchradd, ysgolion annibynnol, unedau cyfeirio disgyblion, addysg bellach, dysgu oedolion yn y gymuned, gwasanaethau addysg llywodraeth leol, dysgu yn y gwaith, a hyfforddiant cychwynnol athrawon.

Gallwn roi cyngor i'r Senedd Cymru ar unrhyw fater sy'n gysylltiedig ag addysg a hyfforddiant yng Nghymru. Er mwyn cyflawni rhagoriaeth i ddysgwyr, rydym wedi pennu tri amcan strategol:

- Darparu atebolrwydd i ddefnyddwyr gwasanaeth ar ansawdd a safonau addysg a hyfforddiant yng Nghymru;
- Llywio datblygiad polisi cenedlaethol gan Lywodraeth Cymru;
- Meithrin gallu i wella'r system addysg a hyfforddiant yng Nghymru.

Nid yw'r ymateb hwn yn gyfrinachol.

Ymateb

Cyflwyniad
Nodwn y rôl hanfodol sydd gan leoliadau addysg, ac ysgolion yn benodol, wrth atal trais ar sail rhywedd a chefnogi dysgwyr sy'n cael profiad o hyn yn eu bywyd personol neu eu bywyd cartref. Er bod darpariaeth ysgolion wedi gwella gydag amser, mae ein hymateb yn amlygu meysydd y mae gan ysgolion waith pellach i'w wneud arnynt i wella'u gwaith atal ac ymyrryd. Hefyd, rydym yn ceisio rhannu agweddau ar arfer effeithiol a nodom trwy ein harolygiadau craidd a thematig.

Cwestiynau'r ymgynghoriad

Beth sy'n gweithio i atal trais ar sail rhywedd cyn iddo ddigwydd (atal sylfaenol) ac ymyrryd yn gynharach i atal trais rhag gwaethygu (atal eilaidd).

Cyhoeddom Adolygiad o addysg perthnasoedd iach yn 2017. Un o ddibenion yr adroddiad hwn oedd llywio'r broses o weithredu Deddf Trais yn erbyn Menywod, Cam-drin Domestig a Thrais Rhywiol (Cymru) 2015. Er ei fod yn chwech oed, mae'r adroddiad yn bwynt cyfeirio defnyddiol ar gyfer ystyried gwaith mewn ysgolion ynghylch trais ar sail rhywedd.

Atal trais ar sail rhywedd

O ran ymdrechion i atal trais ar sail rhywedd drwy ddulliau iechyd y cyhoedd, mae gan ysgolion ran ataliol hollbwysig i'w chwarae. Dylai ysgolion hyrwyddo cydraddoldeb rhwng y rhywiau a pherthnasoedd cadarnhaol. Dylent helpu disgyblion i ddeall eu hawliau, parchu hawliau pobl eraill, adnabod ymddygiadau nad ydynt yn rhai iach a gwybod pa gamau i'w cymryd os ydynt yn pryderu am eu hiechyd neu eu lles eu hunain neu am iechyd neu les rhywun arall.

O fewn y Cwricwlwm i Gymru, heblaw am faes dysgu a phrofiad iechyd a lles, mae tair thema drawsgwricwlaidd berthnasol: addysg cydberthynas a rhywioldeb (ACRh), hawliau dynol ac amrywiaeth. Fel y mae'r cyflwyniad i ganllawiau ACRh yn ei ddatgan:

> 'Mae gan ysgolion a lleoliadau rôl bwysig i'w chwarae wrth greu amgylcheddau diogel a grymusol sy'n cefnogi hawliau dysgwyr i fwynhau cydberthnasau diogel, iach a boddhaus gydol eu bywydau. Mae hyn yn hollbwysig er mwyn creu cymdeithas sy'n trin pobl eraill â dealltwriaeth ac empathi, beth bynnag fo'u hethnigrwydd, cefndir economaidd-gymdeithasol, anabledd, a rhyw, rhywedd neu rywioldeb'.

Mae ACRh yn ofyniad statudol yn y Cwricwlwm i Gymru. O fewn ACRh, mae'r cynnwys gorfodol ar gyfer y llinyn grymuso, diogelwch a pharch yn arbennig o berthnasol.

Gall arolygiad ysgol amlygu cryfderau neu bryderon am ACRh neu ddarpariaeth ehangach ar gyfer maes dysgu a phrofiad iechyd a lles, neu addysg bersonol a chymdeithasol. Er enghraifft, mae'r tabl isod yn amlygu rhai sylwadau perthnasol o arolygiadau ysgolion uwchradd yn ystod y flwyddyn bresennol.

Ysgol	Sylwadau yn yr adroddiad arolygu
Rhisga	Mae'r ysgol yn hyrwyddo datblygiad ysbrydol, moesol, cymdeithasol a diwylliannol disgyblion yn dda. Cyflwynir hyn yn bennaf trwy raglen ABCh ac Addysg Cydberthynas a Rhywioldeb (ACRh) gynhwysfawr a chwricwlwm crefydd, gwerthoedd a moeseg, ynghyd â chyfnodau 'ystafell gartref' a gwasanaethau.
Y Frenhines Elisabeth	Mae darpariaeth ABCh yn ymatebol i anghenion disgyblion. Er enghraifft, mae staff yn defnyddio data yn effeithiol o arolygon disgyblion i gynllunio sesiynau ataliol am broblemau fel aflonyddu rhywiol rhwng cyfoedion, gan elwa ar arbenigedd allanol yr heddlu a gwasanaethau meddygol pan fo'n briodol.
Calon Cymru	Mae'r rhaglen addysg bersonol a chymdeithasol (ABCh) ar gyfer disgyblion yng nghyfnod allweddol 3 yn berthnasol ac yn ymatebol i anghenion disgyblion, ar y cyfan, gyda ffocws sensitif ar faterion fel perthnasoedd iach. Fodd bynnag, ceir darpariaeth gyfyngedig ar gyfer ABCh berthnasol a chyfoes i ddisgyblion hŷn.
Bodedern	Mae'r clwb LGHDT+ yn darparu cefnogaeth bwysig ac yn rhoi llais i ddysgwyr o ran eu rhywioldeb... Fodd bynnag, nid yw'r rhaglen ABCh ar draws yr ysgol wedi'i chynllunio'n ddigon strategol i godi ymwybyddiaeth lawn disgyblion o'u lles, iechyd meddwl a'u hanghenion emosiynol.
Rhyl	Mae'r ysgol yn cynnig cwricwlwm personol, cymdeithasol, emosiynol, cydraddoldeb ac amrywiaeth cynhwysfawr i ddisgyblion ... Mae hefyd yn hyrwyddo parch tuag at y gymuned LHDTC+ ac yn galluogi disgyblion i herio stereoteipiau a rhagfarn yn dda.
Morgan Llwyd	Fodd bynnag, nid yw ABCh wedi'i chynllunio'n ddigon cydlynus a strategol i sicrhau darpariaeth gynhwysfawr, gyson a chynyddol i ddisgyblion ym mhob blwyddyn, yn enwedig disgyblion hŷn yr ysgol.
Y Brenin Harri VIII	Mae rhaglen addysg bersonol a chymdeithasol (ABCh) strwythuredig yn cynorthwyo disgyblion i ddatblygu'r medrau, y wybodaeth a'r ddealltwriaeth sydd eu hangen arnynt i wneud dewisiadau iach am ffordd o fyw, er enghraifft ynglŷn â bwyta'n iach, perthnasoedd, camddefnyddio alcohol a sylweddau, a diogelwch ar-lein. Mae'r ysgol wedi creu cysylltiadau buddiol ag asiantaethau allanol sy'n cefnogi ac yn ymestyn cyflwyno'r cwricwlwm ABCh, er enghraifft o ran hanes a phrofiadau cymunedau pobl Ddu, Asiaidd a Lleiafrifoedd Ethnig a LHDTC+.
Eastern High	Mae cyfleoedd cyfyngedig i'r holl ddisgyblion ddysgu am faterion pwysig priodol i'w hoedran, a deall y rhain, er enghraifft camddefnyddio sylweddau, iechyd rhywiol ac effaith dewisiadau ac ymddygiadau ffordd o fyw ar iechyd a lles.

Fe wnaeth ein hadroddiad Dydyn Ni Ddim Yn Dweud Wrth Ein Hathrawon yn 2021 ddarganfod y canlynol mewn ysgolion uwchradd:

Dywed llawer o ddisgyblion ar draws yr ystod oedran gyfan nad ydynt wedi cael digon o addysg rhyw a chydberthynas. Dywed disgyblion hŷn mewn llawer o ysgolion nad ydynt wedi cael unrhyw addysg rhyw o gwbl, a'u bod yn awyddus iawn i gael mwy o gyngor ac arweiniad ynghyd â chyfleoedd i drafod rhyw a pherthnasoedd mewn awyrgylch diogel a chyfforddus. Mae llawer o ddisgyblion yn gwerthfawrogi gwersi addysg bersonol a chymdeithasol wedi eu cyflwyno'n dda, ond dywedant nad ydynt yn cael digon o gyfleoedd i drafod materion pwysig fel parch, perthnasoedd iach, ymddygiadau rhywiol niweidiol a hawliau LHDTC+. Dywed llawer ohonynt eu bod eisiau gweld mwy o amser yn cael ei roi i drafod 'materion bywyd go iawn' yn yr ysgol.[1]

Mae cyfyngiadau amser ac adnoddau'n golygu na allwn edrych yn fanwl ar bob agwedd ar waith ACRh ysgol yn ystod arolygiad. Trwy ein hadroddiadau thematig, sy'n cynnwys tystiolaeth o ymweliadau dydd â ffocws penodol ag ysgolion, rydym wedi amlygu'n aml fod mwy o waith y gallai ysgolion ei wneud. Yn 'Adolygiad o addysg perthnasoedd iach' yn 2017, nodom nad yw ysgolion bob amser yn cyflawni eu rôl cystal ag y gallent:

'Mae llawer o ysgolion mewn ardaloedd sy'n gwasanaethu poblogaeth amrywiol sydd ag amrywiaeth eang o draddodiadau diwylliannol yn trefnu darpariaeth gref ar gyfer grwpiau o ddisgyblion sydd mewn perygl o arwahanrwydd a gwahaniaethu cymdeithasol. Yn yr enghreifftiau gorau, mae ysgolion yn cysylltu'n dda ag asiantaethau arbenigol, fel BAWSO, i roi hyfforddiant a chyngor i staff ar anghenion penodol disgyblion o gefndiroedd pobl dduon a lleiafrifoedd ethnig. Fodd bynnag, mae gormod o ysgolion, yn enwedig mewn ardaloedd ble nad yw cymunedau'n amrywiol, nad ydynt yn cydnabod y dylid rhoi blaenoriaeth uchel i broblemau trais yn erbyn menywod. O ganlyniad, nid ydynt yn rhoi hyfforddiant priodol i staff i nodi ac ymateb i bryderon o'r natur hon, ac nid ydynt yn paratoi disgyblion yn ddigon da i fyw mewn cymdeithas amrywiol. Er enghraifft, mae tystiolaeth gan asiantaethau arbenigol yn dangos nad yw pob athro'n ymwybodol o'r ddyletswydd adrodd orfodol a osodir arnynt ynglŷn ag anffurfio organau cenhedlu benywod (FGM)'. [2]

Ar hyn o bryd, nid ydym yn gwybod pa mor dda y mae ysgolion wedi symud ymlaen â'r materion a godwyd yn yr adroddiad gan nad ydym wedi cael cais gan y Gweinidog i ddilyn y gwaith hwn i fyny.

Mae ein hadroddiad Dathlu amrywiaeth a hyrwyddo cynhwysiant yn amlygu arfer dda wrth gefnogi dysgwyr lesbiaid, hoyw, deurywiol a thrawsryweddol (LHDT) mewn ysgolion a cholegau. Mae'n nodi angen tebyg am fwy o ddysgu proffesiynol i staff allu hyrwyddo perthnasoedd iach yn hyderus.

Ymyrryd yn gynt i atal trais rhag gwaethygu

O ran gwaith ymyrryd mewn lleoliadau addysg, rydym wedi amlygu a hyrwyddo'r defnydd ar ddulliau adferol fel ffordd effeithiol o ddelio â gwrthdaro a hyrwyddo perthnasoedd cadarnhaol. Er enghraifft, fe wnaeth ein hadroddiad, Iach a hapus, gynnwys y canlynol:

'Mae ysgolion da'n defnyddio dulliau adferol i atal problemau rhag gwaethygu, i fynd i'r afael ag ymddygiad gwael yn ystod profiadau dysgu neu i ddatrys anghydfodau ymhlith disgyblion. Mae defnyddio dulliau adferol yn parchu gwerth

[1] Profiadau o aflonyddu rhywiol rhwng cyfoedion ymhlith disgyblion ysgolion uwchradd yng Nghymru, tudalen 8

[2] Adolygiad o addysg perthnasoedd iach, tudalen 15

pawb dan sylw ac yn annog perthnasoedd empathig. Mae dulliau adferol yn gweithio'n arbennig o dda lle y defnyddir y dull hefyd gan swyddogion yr heddlu, gweithwyr cymdeithasol, gweithwyr ieuenctid a staff allanol eraill sy'n gweithio gyda disgyblion a'u teuluoedd y tu allan i'r ysgol, gan fod cysondeb yn y dull o ddatrys anghydfod yn atgyfnerthu agweddau a medrau disgyblion. Mewn ysgolion nad ydynt yn defnyddio dulliau adferol, neu nad ydynt yn eu defnyddio'n gyson, mae enghreifftiau o ymddygiad gwael yn fwy tebygol o waethygu i fod yn ddigwyddiadau mwy difrifol neu'n rhai cyson ac mae disgyblion yn fwy tebygol o gael eu gwahardd o'r ysgol'. [3]

Ymddangosodd negeseuon tebyg am y defnydd effeithiol o ddulliau adferol mewn adroddiadau thematig eraill hefyd:

- Adnabod eich plant – cefnogi disgyblion sydd wedi cael profiadau niweidiol yn ystod plentyndod (2020)
- Cymorth effeithiol yn yr ysgol ar gyfer disgyblion sydd dan anfantais a disgyblion sy'n agored i niwed – astudiaethau achos arfer dda (2020)
- 'Dydyn ni ddim yn dweud wrth ein hathrawon' – Profiadau o aflonyddu rhywiol rhwng cyfoedion ymhlith disgyblion ysgolion uwchradd yng Nghymru (2021)

Mae ein hadroddiad 'Dydyn ni ddim yn dweud wrth ein hathrawon' yn cynnwys argymhelliad i awdurdodau lleol 'roi trefniadau arferol ar waith' wrth weithio gydag ysgolion i ddelio â bwlio ac aflonyddu.

Mae gennym nifer o astudiaethau achos am ysgolion unigol sy'n cyfeirio at eu defnydd effeithiol o ddulliau adferol hefyd, er enghraifft:

- Defnyddio ymagwedd anogol at reoli gwrthdaro
- Diwylliant yr ysgol yn canolbwyntio ar hawliau plant
- Gwella deilliannau disgyblion trwy ddarpariaeth anogaeth hynod effeithiol
- Ymateb graddedig hynod effeithiol sy'n hyrwyddo cynhwysiant yn llwyddiannus

Nododd ein hadroddiad 'Dydyn ni ddim yn dweud wrth ein hathrawon' y canlynol am ddigwyddiadau a wnaeth gynnwys dau ddisgybl neu fwy mewn ysgolion uwchradd:

> 'Fel arfer, mae arweinwyr yn ymateb yn briodol i gwynion ffurfiol gan rieni neu ddisgyblion am aflonyddu rhywiol rhwng cyfoedion, ac yn atgyfeirio'n briodol i asiantaethau allanol fel y gwasanaethau cymdeithasol neu'r heddlu. Mae mwyafrif yr ysgolion yn gweithredu ymagwedd adferol at ymddygiad gwael, bwlio ac achosion hysbys o aflonyddu, ac yn defnyddio asiantaethau allanol yn dda i gefnogi eu gwaith. Mae hyn fel arfer yn cynnwys darparu cefnogaeth addas megis cwnsela i ddioddefwyr.' [4]

Fwyfwy, mae heddluoedd yn hysbysu ysgolion os oes cam-drin domestig wedi digwydd gartref cyn bod y disgybl yn dod i'r ysgol y tro nesaf, yn enwedig pan fydd hysbysiadau gwarchod wedi'u cyflwyno (Operation Encompass). Mae ein hadroddiad uchod ar brofiadau niweidiol yn ystod plentyndod yn cynnwys enghreifftiau o'r ffordd y mae'r gwaith hwn yn cefnogi ysgolion yn effeithiol i ofalu am les disgyblion sydd wedi'u heffeithio a gweithio'n sensitif gyda'u teulu.

---

[3] Iach a hapus – effaith yr ysgol ar iechyd a llesiant disgyblion (llyw.cymru), tudalen 15
[4] 'Dydyn ni ddim yn dweud wrth ein hathrawon' – Profiadau o aflonyddu rhywiol rhwng cyfoedion ymhlith disgyblion ysgolion uwchradd yng Nghymru, tudalen 8

Nododd adroddiad ein hadolygiad o berthnasoedd iach yn 2017:

> ‘Bron ym mhob un o’r ysgolion y gwnaed arolwg ohonynt, mae’r uwch unigolyn dynodedig ar gyfer diogelu wedi cael hyfforddiant ychwanegol i’w wneud yn ymwybodol o drais domestig, trais yn erbyn menywod a thrais rhywiol. Fodd bynnag, ychydig iawn o ysgolion sydd â threfniadau effeithiol i rannu’r hyfforddiant hwn gyda staff eraill.’
>
> ‘Tua hanner yr ysgolion y gwnaed arolwg ohonynt yn unig oedd yn ymwybodol o arweiniad statudol Llywodraeth Cymru, ‘Y Fframwaith Hyfforddiant Cenedlaethol ar drais yn erbyn menywod, cam-drin domestig a thrais rhywiol’ (Llywodraeth Cymru, 2016a). Mae staff mewn ychydig iawn o ysgolion yn unig wedi cael yr hyfforddiant.’ [5]

Er bod y ffocws ychydig yn wahanol, fe wnaeth ein hadroddiad yn 2021, ‘Dydyn ni ddim yn dweud wrth ein hathrawon’ – Profiadau o aflonyddu rhywiol rhwng cyfoedion ymhlith disgyblion ysgolion uwchradd yng Nghymru, nodi pryderon o hyd am ddysgu proffesiynol i staff:

> ‘Dywed pob ysgol fod angen mwy o hyfforddiant a chymorth arnynt i gyflwyno addysg cydberthynas a rhywioldeb. Mae hyn yn cynnwys dysgu proffesiynol ysgol gyfan ar sut i ymgysylltu’n rhagweithiol mewn sgyrsiau gyda disgyblion am faterion rhywedd ac aflonyddu rhywiol. Hefyd, mae angen iddynt gael hyfforddiant ... ar faterion LHDTC+.’[6]

Nododd yr adroddiad hwn y canlynol hefyd:

> ‘Ceir anghysondeb cyffredinol ymhlith staff ysgolion am eu dealltwriaeth o beth mae aflonyddu rhywiol rhwng cyfoedion yn ei olygu, yn cynnwys materion ehangach yn ymwneud â chydraddoldeb ac amrywiaeth a sut maen nhw’n effeithio ar ddisgyblion.
>
> Hyd yn oed o fewn ysgolion, mae anghysondeb yn y ffordd y mae athrawon yn ymateb i achosion o aflonyddu rhywiol. Yn yr achosion gwaethaf, mae athrawon yn wfftio neu’n anwybyddu achosion o aflonyddu rhywiol geiriol gan ddisgyblion tuag at eu cyfoedion.’[7]

Mae recordio digwyddiadau a honiadau o ddigwyddiadau yn effeithiol yn bwysig fel y gellir monitro problemau dros gyfnod a’u dilyn i fyny lle bo’r angen. Canfu ein hadroddiad ‘Dydyn ni ddim yn dweud wrth ein hathrawon’:

> ‘Er gwaethaf y ffaith fod ysgolion yn cofnodi digwyddiadau’n ymwneud ag ymddygiad a bwlio at ei gilydd, nid ydynt yn gwneud defnydd cynhyrchiol o’r data a’r wybodaeth sydd ar gael iddynt gategoreiddio a dadansoddi achosion o fwlio ac aflonyddu rhwng cyfoedion yn ddigon da nac yn nodi tueddiadau. Mae hyn yn atal ysgolion rhag cael darlun cywir o raddau gwahanol fathau o fwlio ac aflonyddu, fel aflonyddu rhywiol. Mewn llawer o achosion, nid yw ysgolion yn cofnodi achosion o aflonyddu rhywiol yn systematig, ac yn aml, mae eu dosbarthiad o ‘fwlio’ yn rhy

[5] Adolygiad o addysg perthnasoedd iach, tudalen 15
[6] ‘Dydyn ni ddim yn dweud wrth ein hathrawon’ – Profiadau o aflonyddu rhywiol rhwng cyfoedion ymhlith disgyblion ysgolion uwchradd yng Nghymru, tudalen 10
[7] Ibid, tudalen 8

eang ac nid yw'n galluogi'r ysgol i gofnodi a gwerthuso achosion o fwlio homoffobig, rhywiaethol neu fwlio â chymhelliant hiliol.'[8]

Mae'r adroddiad yn mynd ymlaen i nodi mai 'prin yw'r achosion o fwlio y mae ysgolion yn rhoi gwybod i awdurdodau lleol amdanynt, ac anaml y byddant yn adrodd ar aflonyddu rhywiol rhwng cyfoedion' ac 'mae diffyg cysondeb yn y modd y mae awdurdodau lleol yn casglu, dadansoddi a defnyddio data ysgolion ar fwlio ac aflonyddu, er enghraifft i gynllunio ymyrraeth neu hyfforddiant i staff'.'[9]

Pa mor effeithiol yw ymdrechion i atal trais ar sail rhywedd drwy ddulliau iechyd y cyhoedd a beth arall y mae angen ei wneud i ymdrin ag anghenion grwpiau gwahanol o fenywod, gan gynnwys LHDT+, lleiafrifoedd ethnig, pobl ifanc a hŷn sydd mewn perygl o ddioddef trais yn y cartref ac mewn mannau cyhoeddus.

Rydym wedi ateb y cwestiwn hwn i'r graddau ag y gallwn yn ein hymateb i'r cwestiwn cyntaf.

Beth yw rôl y sector cyhoeddus a gwasanaethau arbenigol (gan gynnwys yr heddlu, ysgolion, y GIG, y trydydd sector a sefydliadau eraill y mae menywod a merched yn troi atynt am gymorth) wrth nodi trais yn erbyn menywod, mynd i'r afael â'r math hwn o drais a'i atal, a'u rôl nhw yn y gwaith o gynorthwyo dioddefwyr a goroeswyr.

Rydym wedi ateb y cwestiwn hwn i'r graddau ag y gallwn yn ein hymateb i'r cwestiwn cyntaf.

[8] Ibid, tudalen 9
[9] Ibid, tudalen 10